

DOI: 10.11649/sm.2016.011

Slavia Meridionalis 16, 2016
Instytut Slawistyki PAN**Małgorzata Skowronek**

Uniwersytet Łódzki

O dwóch słowiańskich przekładach dialogu *Ofiara Abrahama*

I.

W stosunkowo niedługim czasie, obejmującym kilkadziesiąt lat – od przełomu XVIII i XIX wieku począwszy – opowieść o próbie, jakiej przez Boga został poddany patriarcha Abraham, pojawiła się na Bałkanach w postaci udramatyzowanej w językach: greckim, tureckim, serbskim i bułgarskim. Wybrane kwestie, dotyczące głównie pochodzenia fenomenu niezwykle intensywnej obecności starotestamentowego motywu w świecie kulturalnym południowosłowiańskiego (i w ogóle bałkańskiego) odrodzenia narodowego oraz recepcji poświadczających go tekstów, poddawane są dyskusji od kilku dekad. Warto te głosy przypomnieć¹.

¹ Nie ma tu dość miejsca na szczegółowy komentarz dotyczący obecności motywu i rejestrujących go tekstów różnych kodów wśród Słowian prawosławnych na Bałkanach;

This work was supported by the Polish Ministry of Science and Higher Education.

Competing interests: no competing interests have been declared.

Publisher: Institute of Slavic Studies, PAS.

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 PL License (creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl/), which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. © The Author(s) 2016.

Bojan Penew, piszący (jako jeden z pierwszych) o funkcjonującym w literaturze bułgarskiej dramacie *Ofiara Abrahama* (Аврамова жертва), określił jego protograf jako należący do literatury włoskiej². Uznany za najstarsze włoskie opracowanie motywu utwór *La rappresentazione e festa d'Abraam e d'Isaac suo figliuolo* (*Abramo e Isaac*) autorstwa Feo Belcarego (1410–1484), wystawiony czy raczej odczytany publicznie w 1449 roku, stanowił źródło i wzór dla licznych późniejszych form, przede wszystkim librett moralitetów muzycznych i tekstów *drammi religiosi* (*drammi per musica*)³; w świetle nowszych badań nie jest jednak pierwowzorem omawianego tu utworu.

rozpowszechnienie zawdzięcza on nie tylko odczytowi w ramach perykopy w piątek piątego tygodnia Wielkiego Postu (Рибарова & Хауптова, 1998, s. 433), ale też włączeniu w niezwykle popularny tzw. apokryficzny cykl Abrahama, dystrybuowany w dwóch redakcjach tekstologicznych w Bułgarii od około przełomu X/XI wieku począwszy aż po wiek XVI/XVII w kodeksach o treści mieszanej. W należącym do cyklu *Słowia o Izaaku* (przekład polski w: *Apokryfy i legendy*, 2006, s. 84–86) nie pojawia się postać Sary, a sam epizod potraktowany został dość skrótowo i poza jednym szczegółem przybiera postać nieodstającą od Rdz 22,1–18: Izaak (w red. I osiemnastoletni, w red. II – dziewięcioletni) prosi o mocne związanie mu rąk i nóg przed odebraniem życia (to wątek eksponowany też w kretańskiej *Oferze Abrahama*, zob. Alexiou, 1990, s. 108–109). Wspomnieć również należy o bogatej tradycji pieśni i legend tegoż kręgu kulturowego, opracowujących tak historię Abrahama i Izaaka, jak i szerzej pojęty motyw ofiarowania dziecka, aktu rozumianego jako wyraz posłuszeństwa lub dobrowolna ofiara i zazwyczaj wynagradzanego (głównie z terytorium Bułgarii i Macedonii, także Albanii i Grecji, zob. m.in. Драгоманов (1889); Милтенова & Бадаланова (1996); Badalanova (2002); Мороз (2003); Skowronek (2008) oraz samym szeroko rozpowszechnionym obrzędzie ofiary zwierzęcej, przez chrześcijan szczególnie uroczyste celebrowanej w dzień św. Jerzego (zob. m.in. Popova, 1995; Sikimić & Hristov, 2007; Сикимић, 2008; Благоев, 2004). W ikonografii doby bułgarskiego odrodzenia narodowego scena Abrahama zamierzającego złożyć ofiarę z syna bywa wyeksponowana obok tzw. heksameronów w dolnej partii ikonostas; tak np. w ikonostasie z Monasteru Łopuszańskiego w Bułgarii północno-zachodniej (z inskrypcją БОГЪ ИСПИТАВА АВРААМА) (por. Василиев, 1976, s. 48; Dionizjusz z Furny, 2003, s. 61).

² „Предполага се, че оригиналт на тази пиеса се намира в италианската литература. Италианският извор още не е намерен. От италианската литература тя е минала в новогръцката, разработена е на новогръцки в стихове” (Пенев, 1977, s. 567).

³ W średniowiecznych i renesansowych literaturach zachodnioeuropejskich temat ofiary Abrahama pojawiał się – w opracowaniach dramatyzowanych – wielokrotnie, m.in.: w Anglii, jako patetyczne „miracle”, w tzw. cyklu z Yorku (XV wiek); we Francji, w dramacie *Abraham sacrificiant* Théodore’a de Bèze (1519–1605), z patetyczną rozmową Sary i Izaaka i postacią szatana, interpretowanego jako wprowadzenie „równowagi sytuacyjnej” z punktu widzenia autora-kalwinisty; w hiszpańskich szesnastowiecznych jednoaktówkach, wydawanych drukiem od XIX wieku. Liczne są opracowania muzyczne ofiary Abrahama; w 1917 roku muzykę do dramatu Belcarego skomponował Ildebrando Pizzetti (1880–1968), w 1928 roku wystawiono go

Najwcześniejszy słowiański tekst dramatu o ofierze Abrahama wyszedł spod pióra benedyktyńskiego mnicha z Dubrownika, Mavro Vetranovicia (1482–1576). W oparciu o włoski tekst Belcarego bądź francuski Théodore’a de Bèze (*Abraham sacrificiant*, 1550) Vetranović stworzył autorskie opracowanie zatytułowane *Posvetilište Abramovo* (1546). Utworowi temu poświęcono w ostatnich latach kilka prac, w których analizie poddano głównie jego relacje z potencjalnymi pierwowzorami oraz charakterystykę pierwszoplanowych postaci: Abrahama i Sary, na tle dyskursów filozoficznych oraz teorii mitu (Franić Tomić & Prosperov Novak, 2012)⁴; akcentuje się zwłaszcza wymowę wędrówki Abrahama do miejsca zamiany ofiary ludzkiej na zwierzęcą oraz kreację Sary jako bolejącej nad utratą dziecka matki (Grmača, 2012).

Zależności między wspomnianymi czterema różnojęzycznymi wariantami dramatu zostały zrekonstruowane i uporządkowane. W opracowanym przez Margaret Alexiou schemacie rozpowszechniania się motywu ofiary Abrahama wyróżnia się dwie drogi: pierwsza prowadzi bezpośrednio od tekstu Księgi Rodzaju do zachodnioeuropejskich dramatów mistycznych (*mystery plays*); druga, znacznie bardziej złożona, łączy tradycje śródziemnomorskie, teksty midraszy, hebrajskie epickie poematy religijne i bliskowschodnią poezję ludową (Alexiou, 1989). Zdaniem badaczki pierwsze z nich miałyby leżać u podstaw włoskiego dramatu *Lo Isach* Luigiego Grotto; z drugiej, bogatej i synkretycznej, miałyby pochodzić opracowania greckich kaznodziejów, z nich zaś wariant stanowiący źródło pochodzącego z Krety rymowanego dialogu *Ofiara Abrahama* (Ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ) autorstwa najpewniej Vincenzo Cornaro (przełom XVI/XVII wieku). Zaproponowany przez Alexiou model został uszczegółowiony przez Vladimira Boškovicia poprzez rekonstrukcję i charakterystykę protografów kolejnych przekładów południowoeuropejskich, w tym słowiańskich, na tle wcześniejszej zachodnioeuropejskiej (włoskiej) oraz postbizantyńskiej produkcji literackiej tego typu (tj. utworów dramatycznych) (Bošković, 2010).

jako oratorium sceniczne. Wybór wcześniejszych muzycznych opracowań motywu: Giacomo Carissimi (1604/1605–1674), oratorium *Abramo e Isacco*; Alessandro Scarlatti (1659/1660–1725), *Il sacrificio d’Abramo*; Josef Mysliveček (1737–1782), oratorium *Isacco figura del redentore* (Florencja 1776; także jako *Abramo ed Isacco*, Monachium 1777); Giovanni Antonio Ricieri (1679–1746), *Il sacrificio d’Isacco*; Christoph Martin Wieland (1733–1813), *Der geprüfte Abraham*; Francesco Morlacchi (1784–1841), *Isacco*; Karl Ludwig Mangold (1813–1889), *Abraham*; Wilhelm Bernhard Molique (1803–1869), *Abraham*.

⁴ Tam najnowsza bibliografia dotycząca recepcji twórczości Vetranovicia, w tym *Ofiary Abrahama*, w kulturze chorwackiej.

Tak więc przed końcem XVIII wieku znano w Europie Południowej kilka dramatycznych opracowań motywu. Wspomniany już kreteński dramat *Ofiara Abrahama* pióra Vincenzo Cornaro, osnuty na podstawie *Lo Isach* Luigiego Grotto (z pominięciem jednak tak istotnych w klasycznej formie dramatycznej elementów, jak prolog, epilog i pieśni chóru, wreszcie podział na akty i sceny)⁵, miał formę typową dla kreteńskiej literatury renesansowej⁶. Tekst Ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ wydawany był w Wenecji kilkakrotnie, po raz pierwszy prawdopodobnie w drukarni Nikolaosa Sarosa (1696), później przez Andoniosa Vortidisa (1713). Ogółem znanych jest dziś szesnaście wydań dramatu z okresu stulecia 1696–1798⁷.

O ile bałkańska *Slavia Latina* przyjęła *Ofiarę Abrahama* dzięki pośrednictwu tekstów włoskich i francuskich, *Slavia Orthodoxa* czerpała z tradycji greckiej. Mające się w XIX wieku pojawić dramatyczne opracowania motywu w językach serbskim i bułgarskim w różnym stopniu, ale właśnie do Ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ nawiązują.

1.

W 1799 roku Vikentije Rakić wydał broszurę *Ofiara Abrahama i Rozmowa grzesznika z Bogurodzicą*⁸. Ten drugi tekst znany jest zwłaszcza z tzw. literatury jarmarcznej, której szczególna popularność przypada na okres od drugiej połowy XIX wieku do lat 20. XX wieku. Obok *Rozmowy grzesznika z Bogurodzicą* w sprzedawanych podczas świątecznych jarmarków broszurkach można znaleźć szereg modlitw, m.in. do Bogurodzicy i Michała Archanioła, oraz teksty uważane za pseudokanoniczne (jak *Sen Bogurodzicy na Górze Oliwnej*

⁵ Charakteryzując strukturę greckiej/kreteńskiej *Ofiary Abrahama*, jej znawca, Wim Bakker, podkreśla, że autor utworu „is careful to omit any word or action which is not an effective link in the chain of cause and effect” (Bakker, 1991, s. 186). Szczegółowa analiza tekstu na s. 180–201, także w pracach: Bakker (1978, 1988).

⁶ „[...] its form is typical for the Cretan Renaissance literature, the rhymed couplets of 15-syllable iambic verses (also called political, after Constantinople) [...]” (Bošković, 2010, s. 1).

⁷ Ἑλληνικὴ βιβλιογραφία (1984) podaje następujące lata wydań *Ofiary Abrahama*, przeważnie weneckich: 1696, 1713, 1745, 1754, 1755, 1756, 1760, 1766, 1771, 1777, 1782, 1800, 1791, 1795, 1796, 1798. Wydanie współczesne: Ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ, Ἀθήναι 1954.

⁸ Pełna treść strony tytułowej: Жертва авраамова и собеседование грѣшника съ Богоматерию. Преведенное съ Греческагѡ на Сербскій языкъ, Викентіемъ Ракичемъ, Пронгѣменомъ Фенеѣскимъ, вбрътающимся нынѣ при Церкви свѣго Спирїдѡна сѣщеи, въ Свободномъ Градѣ и Пристанци Тріестѣ, Въ Бѣдинѣ, Писмены Кралевск. Всеучилища Пештанскагѡ. 1799.

czy *Słowo o dwunastu piątkach*)⁹. Vikentije Rakić (1750–1818), absolwent greckiej szkoły w Zemunie, późniejszy mnich i igumen tamtejszego monasteru Fenek, mógł być zapoznać się z greckim tekstem *Ofiary Abrahama* w Trieście (tam zresztą został przygotowany przekład oraz wstęp do pierwszego wydania); w opinii Nady Savković było to prawdopodobnie wydanie z roku 1777 lub 1789¹⁰. Przyczyn sięgnięcia przez Rakicia po grecką *Ofiarę Abrahama* można się domyślać – jedną z nich była zapewne popularność i dostępność tego utworu, drugą, być może, nieustająca obecność mniej i bardziej znanych motywów starotestamentowych (w ogóle biblijnych) w gatunkach dramatycznych literatury religijnej, także kręgu *Slavia Orthodoxa* (zachowały się dialogi czy dramaty m.in. o Adamie i Ewie, o Esterze, o Józefie Egipskim (Николаев, 1990), królu Nabuchodonozorze (Державина, 1969). Należy też pamiętać o randze specyficznego gatunku literatury serbskiej przełomu XVIII i XIX wieku – żywotów świętych (głównie) serbskich oraz bohaterów starotestamentowych, ujmowanych w charakterystyczną dla południowosłowiańskiej ludowej pieśni epickiej formę wiersza dziesięciozłogłosego. Ten gatunek reprezentują m.in. *Historia Józefa Egipskiego* Milovana Vidakovicia (*Историја о прекрасном Јосифу*, 1805), żywoty księcia Łazarza (1804) i biblijnej bohaterki Judyty Gavriło Kovačevića (1808) czy *Placz Racheli* Konstantina Marinkovica (*Плач Рахили*, 1808). Sam Rakić pracuje nad artystyczną wersją żywotów biblijnej Zuzanny i Józefa Egipskiego, Bogurodzicy, śś. Aleksego i Barbary, Bazylego Wielkiego, Spirydona, Stefana Pierwoukoronowanego (zob. m.in. Павић, 1983, s. 489). Udramatyzowana historia Abrahama naturalnie wpisuje się w tę tematykę.

Zdaniem Dušicy Grbić *Ofiara Abrahama* to „прерада [podkreślenie M. S.] једног грчког спева” (Грбић, 1986, s. 12), co zresztą jest też główną tezą studium Boškovićia – choć sam Rakić w tytule oraz adresie do I wydania

⁹ W znanych mi bułgarskich drukach jarmarcznych z końca XIX i początku XX wieku *Rozmowę grzesznika z Bogurodzicą* zestawiano m.in. z *Mękami grzeszników*, *Listem Pana naszego Jezusa Chrystusa*, *Snem Bogurodzicy*, *Cudami św. Sisinija*, wykazami dwunastu wielkich piątków, modlitwami „na różne okazje” – ale nie z dramatem, zob. druki ze zbiorów Biblioteki Narodowej im. I. Wazowa w Płowdiwie, sygn. НБИВ 43.7/335 (Сливен 1902), НБИВ 59.11/154 (Велико Търново 1908), НБИВ 59.11/89 (b.m. 1908), НБИВ 56.8/11 (Пловдив – b.d.).

¹⁰ Dysponuję jedynie streszczeniem wystąpienia Nady Savković *Žrtvovanje Avramova* (The Sacrifice of Abraham) by Vicentije Rakić na konferencji „Persistenser. 1700-tallet som arvtaker” (Tromsø, 27–30. października 2011 r. (Savković, 2013); nie dysponuję informacją o edycji tekstu tego wystąpienia.

dramatu nazywa się „tłumaczem” („преведеное съ греческаго на сербскій языкъ”, „всенизайшій слоуга – преводчикъ”)¹¹.

Sam tekst – tak jak jego grecki oryginał – jest poetycką parafrazą tekstu Rdz 22,1–19. Poddanie Abrahama próbie wiary poprzez złożenie w ofierze Bogu Izaaka, odwołanie nakazu i szczęśliwy powrót ojca i syna do domu zostały przedstawione w 126 replikach ósemki bohaterów: Anioła, Abrahama, Sary, Izaaka, sług Abrahama: Sympana i Sofera, służebnic Sary: Anty i Tamar. Ponieważ w tekście (jak i w oryginale greckim) brak podziału na akty i sceny, można wyobrazić sobie sposób wystawienia utworu: sceny zbiorowe oraz „minidramy” eksponujące jednego z bohaterów, tam gdzie dominują obszerne niekiedy monologi (choćby wprowadzenie do akcji w wykonaniu Anioła; Abrahama, gdy poznaje wolę Bożą; lament Sary, gdy Abraham wyjawia jej cel wyprawy z synem i sługami).

Jakość serbskiego przekładu greckiej *Ofiary Abrahama* scharakteryzował Bošković następująco: „it is faithful to the original with almost word-for-word accuracy, but some of the ideas and images from the original are simplified to comply with the traditional phrasing of the shorter Serbian verse” (Bošković, 2010, s. 6) oraz „what Rakić translates here is not only the text itself, but also the orality of the original” (Bošković, 2010, s. 7) – którą to ludyczność, oralność, specyficzny rytm serbskiego wiersza ma być widać najpełniej we wzruszającym lamencie Sary¹².

Nie wszystkie wydania *Ofiary Abrahama* w przekładzie Vikentije Rakićia stanowią reedycję pierwszego – z 1799 roku. Po pierwsze, część z nich to wznowienia samego dramatu, bez *Rozmowy grzesznika z Bogurodzicą* (również mającej postać dialogu – naprzemiennych replik, od grzesznika poczynając). Po drugie, tylko w kilku powtórzono zamieszczoną w wydaniu pierwszym dedykację: „высокопочитаемой госпожи Елісавети Паликуѣа, рожденной Мушкатиоровичъ, всеусерднѣйшее приношеніе” (s. 3–7),

¹¹ O przekładach Vikentije Rakićia z greki zob. Vukadinović (1936a, 1936b).

¹² Analizy pełnego emocji zachowania Sary w chwilach pożegnania z synem oraz podczas jego szczęśliwego powrotu dokonuje Margaret Alexiou (Alexiou, 1990). Tzw. lament Sary oraz jej radość ze spotkania z ocalonym Izaakiem zostały ukazane na materiale fragmentów hymnu *O Abrahamie i Izaaku* bizantyńskiego poety Romana Melodosa (ok. 490 – ok. 555), zestawionych z wyimkami z dramatu *Lo Isach* i kreteńskiej *Ofiary Abrahama*. Motyw literackich obrazów lamentacji wyeksponowany został na tle żywych do dziś w tradycji wschodniochrześcijańskiej opłakiwań oraz tzw. lamentów Matki Bożej, znanych z liturgicznej celebracji Wielkiego Tygodnia (Alexiou, 1990, s. 107–114, 117).

złożenie przekładu na ręce Elżbiety na okoliczność zawarcia przez nią małżeństwa z Joannem Palikucią. „Sługa uniżony” złożył dedykację w Trieście, dnia 1 stycznia 1799 roku, zręcznie i subtelnie wskazując na wspomnienie małżeństwa Abrahama i Sary w tradycyjnym błogosławieństwie małżonków i łącząc je ze „swoim” dialogiem (symbolika rodziny Abrahama jako rodziny wybranej, samych zaś Abrahama i Sary jako błogosławionych patronów i wzoru dla nowo zakładanej rodziny).

Po trzecie wreszcie, tylko niektóre z wydań – wzorem pierwszego – mają zamieszczoną pod wykazem postaci dramatu notatkę opatrzoną nagłówkiem „Примѣчаніе”. Jej treść głosi, co następuje:

Кадъ бы было Славенски написано, было бы лучше, али мотрећи њ на Греке и Италиане, да оны Нравооучителне книге, кромѣ церковныхъ не пишшоу Еллински и Латински, но простѣ какѣ говоре, да свакъ може разоумѣти: оно самѣ разговоръ грѣшника написавсамъ Славенски, ербо оное молитва. Она пакъ два имена Авраамъ и Исаакъ кваре мѣроу стѣхвъ, обаче нисамъ хотѣв орѣографію нароушити (Ракић, 1799, s. 8).

Niezwykle cenne jest to świadectwo Rakicia o tak wyraźnej już różnicy między językiem „oficjalnym”, „literackim” – a „mówionym”: choć uważanym za „mniej piękny”, dającym szansę poszerzenia kręgu odbiorców. Rakić daje się też poznać jako poeta, czego dowodem jest ukazanie czytelnikowi pewnej strategii translatorskiej – mianowicie pierwszeństwa zachowania zasad pisowni nad „miarą wiersza”.

Ofiarę Abrahama w serbskim przekładzie Rakicia wydawano kilkunastokrotnie – jak pisze w monografii poświęconej problemom języka dramatu Dušica Grbić: „... штампана је неколико пута, једном и латиницом [1869]” (Grbić, 1986, s. 12). Warto spojrzeć na lata edycji, nad którymi osobiście czuwał (lub mógł czuwać) Rakić, oraz późniejszych wznowień¹³:

1*. Въ Боудинѣ (!), печатано писмены Кралевск. Всеучилища Пештанскагѣ 1799 (Михаиловић, 1964, s. 331–332, nr 371; Јовановић, 1907, s. 82–83, nr 1084)¹⁴;

2. Въ Будимѣ, писмены Кралевскагѣ Всеучилища (Михаиловић, 1964, s. 333, nr 372; Јовановић, 1907, s. 82, nr 1085);

¹³ W: Хркаловић (1971) pod hasłem „Ракић Викентије” znalazły się następujące wydania *Ofiary*...: 1. Жертва Аврамова, Беч 1833; 2. Жертва Аврамова, 2. изд. Будим 1799. Pozycje oznaczone gwiazdką [*] miałam możliwość poznać *de visu*.

¹⁴ O osobliwościach tego wydania zob. Antović (2008) [*non vidi*].

3*. Въ Бодимѣ, печатано писмены Кралевскагѣ всеучилища 1799 (Михаиловић, 1964, s. 334, nr 373; Јовановић, 1907, s. 82, nr 1083);

4*. Оу Которѣ, кодѣ Франа Андреола Млетачкога Оугнешника кралевскога 1799 (Михаиловић, 1964, s. 334–335, nr 374);

5. *Žertva ili posvetilišće Abramovo*, u Budimu 1809 (Јовановић, 1907, s. 82, nr 1086)¹⁵;

6. У Будиму 1811 (z uwagą „3 изд.”) (Јовановић, 1907, s. 82, nr 1087);

7*. Въ Бодимѣ, печатано писмены кралевскагѣ всеучилища 1812;

8*. Оу Бечоу кодѣ мехитариста. иждивеніемъ Г. Константина Каоулиціи, книгопродавца новосадскагѣ 1833 (Јовановић, 1907, s. 82, nr 1088);

9. У Бѣограду, у княж.-србској типографіи Глигорія Возаровића 1835¹⁶ (Јовановић, 1907, s. 82, nr 1089);

10. У Београду при правителственој типографіи, препечатана Глигоріемъ Возаревићем (!) 1835¹⁷ (Јовановић, 1907, s. 82, nr 1090);

11*. У Будиму, трошкомъ Г. Константина Каоулиціи, книгопродавца новосадскагѣ. Осми поутѣ печатана 1838;

12. Ереміомъ О. Караџићемъ. У Панчеву кодѣ А. Сибенхара 1856 (Јовановић, 1907, s. 82, nr 1090);

13*. Въ Новомъ Саду, брзотискомъ Игњата Фукса 1863 (Јовановић, 1907, nr 1091);

14*. Въ Новомъ Саду, брзотискомъ Игњата Фукса 1866;

15. Друго поправљено издање по данашњем српском народном језику. Издање српске књижаре Браће М. Поповића у Новом Саду, Штампарија А. Фукса у Н. Саду 1884 (Јовановић, 1907, nr 1092);

16*. У Београду, у Княжеско-Србској Типографіи, препечатано трошкомъ удовице Глигорія Возаровића Књигопродавца [bez daty wydania – i nazwiska V. Rakicia]¹⁸.

Bošković informuje o kolejnym wydaniu: „The translation was reprinted at least twelve times until 1907, and apparently was widely read”

¹⁵ Z uwagą: „нисам имао књиге у рукама а не знам дали је драма”.

¹⁶ *Ofiarę Abrahama* z 1835 roku, wśród szeregu innych wydań oficyny G. Vozarovicia, określono jako przeznaczoną dla tych wykształconych czytelników, którzy uprzednio mieli stanowić „słuchalckę publiczności guslara i narodnich przypowiadacza” (Starčević, 2011, s. 39).

¹⁷ Obszerny fragment, około połowy całości *Ofiary Abrahama* (od rozmowy Izaaka z Abrahamem przed składaniem ofiary do końca) został przedrukowany za tym wydaniem w: Bezsonow (1864, s. 20–31 (nr 532)).

¹⁸ Być może wydanie tożsame z poz. 9 lub 10.

(Bošković, 2010, s. 5), zaniżając zresztą liczbę wszystkich edycji – a w świetle przytoczonych przezeń danych także powyższy wykaz nie jest kompletny. Bez wątplenia ewenementem są cztery wydania *Ofiary Abrahama* z 1799 roku. Zamieszczona przy edycji z 1838 roku uwaga, jakoby było to już ósme (a nie co najmniej dziesiąte lub nawet jedenaste) wydanie, potwierdza niezwykłą – i chyba nie w pełni uświadomioną, przynajmniej wówczas, poczytność i rozpropagowanie dialogu. Tekst był prezentowany na scenach serbskich; po raz pierwszy bodaj w 1811 roku w Nowym Sadzie (Ујес, 2006, s. 12), zachowało się również świadectwo o wystawieniu w jednej z tamtejszych szkół w roku 1836 (Bošković, 2010, s. 5), a edycje późniejsze służyły przedstawieniom po 1848 roku (Скерлић, 1906, s. 389)¹⁹.

2.

Ofiara Abrahama okazała się być tekstem interesującym także dla innego kręgu językowego niż grecki czy serbski. Bošković wspomina o wariacie karamanlijskim utworu („Turkish written in Greek alphabet for the use of Turkish-speaking Greek community”), autorstwa kapłana znanego jako Papa-Andreas, wydanym w 1800 roku w Istambule, a przedrukowywanym alfabetem ormiańskim w 1812 roku (Bošković, 2010, s. 4). Kolejny przekład turecki, w postaci wierszowanej, ukazał się w 1836 roku (tamże). Imię tłumacza – Sileli Papa-Sofronios, czyli Papa-Sofronios z Şile – zostało ukryte w *sphragis* w tekście. Reedykcji dokonał bułgarski pop Joannik w 1845 roku. Trzeci przekład turecki („Karamanlidic translation”) datuje się na 1862 roku, do 1905 roku wydawano go siedmiokrotnie (Bošković, 2010, s. 5).

Tekst w edycji diakona Joannika został oddany alfabetem cyrylicy (zatytułowany „Хазрети Аврааминъ зиаде чокъ джана менфаатли курбанъ хевлеси”). Dlaczego Joannik, prawdopodobnie Słowianin urodzony we wsi Turija pod Kazanłykiem, gdzie w latach 30. XIX wieku parał się nauczycielstwem, wydał dramat po turecku cyrylicą (dane biograficzne za: Генчев & Даскалова, 1988, s. 294; Зарев & Димитрова, 1973, s. 33–35)? Zdaniem

¹⁹ Motyw ofiary Abrahama funkcjonował na Bałkanach również w formie pieśni epickich, wykonywanych przez wędrownych dziadów. Jedną z nich, *Аврамовица*, wydał Piotr A. Bezsonov (dopełniające się fragmenty w: Безсонов, 1861, s. 598–601, nr 135, z uwagami: „Западна България; Битоль” i „Сообщено К. Жинзифовым”). Tam również fragment kwestii Anioła z dramatu *Rakicia*: Безсонов, 1864, s. 12–19, nr 531).

Boškovicia grecka wspólnota etniczna zapisywała język turecki alfabetem greckim (Bošković, 2010, s. 4)²⁰ – tak więc tekst greckiej oryginalnej *Ofiary Abrahama* symbolicznie powracałby do środowiska pokrewnemu temu, dla którego powstał.

3.

Najpóźniejszy z dziewiętnastowiecznych bałkańskich wariantów *Ofiary Abrahama* jest bułgarski. Strona tytułowa wydania głosi: „Жертва или служба авраамова, превель отъ Турскы на Българскы Сакеларій попъ Андрей П. Дойновъ Робовскій изъ Търновскж Еленж. Константиновъ градъ, въ Печатницж тж. Оаддеа Дивитчiana. 1858”. Zdaniem badaczki przekładu bułgarskiego – Fani Angelijewej, duchowny, nauczyciel i działacz odrodzeniowy Andrej Robowski (1801–1858) użył jako źródła cyrylicy reedycji przekładu Papy-Sofroniosa (Ангелиева, 1996, s. 126).

Oddalenie od greckiego oryginału przez język-pośrednik (tj. turecki) znacznie wpłynęło na kształt przekładu bułgarskiego. Choć tekst miał być oddany zasadniczo metrum czternastozgłoskowym (8+6), liczba zgłosek w wersie waha się od 14 do nawet 24. Współcześni badacze przekładu oceniają go krytycznie: „българският превод не съответства на гръцкия оригинал в художествено отношение” (Ангелиева, 1996, s. 127); „Popdoynov has no control of his verse and his rhymes are poor and irregular” (Bošković, 2010, s. 8). Przekład bułgarski odszedł w niepamięć najprawdopodobniej niedługo po tym, jak powstał²¹ – nie wznawiano go, brakuje też świadectw o publicznych wystawieniach utworu.

Tak w zarysie wygląda droga od Ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ do dwóch dziewiętnastowiecznych (umownie, ze względu na rok wydania przekładu Rakicia) utworów południowosłowiańskich. Jako najbardziej chyba charakterystyczną cechę utworu na przestrzeni stuleci wskazać należy jego wariatywność. Odnosząc się do pierwszego etapu życia dramatu, Wim Bakker podkreśla, iż jedyny znany grecki rękopis *Ofiary Abrahama* znacznie różni się od wydania:

²⁰ Można ostrożnie wysunąć przypuszczenie, że adresatami tureckiego, zapisanego cyrylicą, tekstu mogli być Gagauzi, w rywalizacji o których z Cerkwią grecką użyto alfabetu słowiańskiego.

²¹ „В България произведението не е станало популярно [...]. Произведението не привлича вниманието на тогавашните по-добри поети” (Ангелиева, 1996, s. 127).

[...] it appears, from its many omissions (in total 80 verses) and additions (44 verses), to have undergone extensive modifications... the editor adapted it so as to make it more accessible to the general public, mainly by replacing the majority of the typically Cretan dialect forms, words and expressions with more standard Greek ones (Bakker, 1991, s. 180).

Podobnych zmian w historii tekstu (tekstów, wliczając przekłady) jest więcej. Porównanie układu i objętości kwestii bohaterów *Ofiary Abrahama* w tekście greckim (wydanie weneckie z 1832 roku) i jego przekładzie tureckim (wydanie carogrodzkie Joannika z 1845 roku) wykazuje cechy następujące:

- greckie imiona bohaterów zostały oddane następująco: Ἄγγελος – Мелекъ (Аγγελъ њаки Мелекъ), Ἀβραάμ – Авраамъ, Σάρρα – Сарра, ехли; Ἰσαακ – Исаакъ, Συμπαν, Софер (δουλοι του Ἀβραάμ) – Соферъ, Συμπανъ (Аврааминъ хизметкараари), Ἄντα, Ταμαρ (δουλαι της Σάρρας) – Анта, Тамаръ (Сарранинъ царјелери);
- wersja grecka liczy 848 wersów, turecka – 888;
- w przekładzie tureckim brak jednej kwestii Izaaka (w tekście greckim liczącej 68 wersów) i jednej kwestii Abrahama (w tekście greckim 6 wersów); dodano w nim natomiast liczącą 8 wersów kwestii Sympana (sługi Abrahama);
- ogółem 25 kwestii ma objętość inną niż ich pierwowzory w tekście greckim²²;
- w żadnym z wariantów nie występuje podział na akty i sceny, tekst turecki natomiast zaopatrzone w uwagi dla wykonawców, które można by – umownie – nazwać didaskaliami.

Ciekawe są rezultaty zestawienia przekładu Andreja Robowskiego z tekstem w wydaniu Joannika; tak np. pewne elementy szaty graficznej wydań korespondują ze sobą. W wydaniu tureckim (s. 110) znajduje się rozeta, w którą wpisano imię wydawcy „Іванікі”; podobną rozetę, z imieniem „попъ Андрей” z dopiskiem „изъ търновскж Еленж”, umieścił wydawca przekładu bułgarskiego.

Najważniejszą cechą pracy nauczyciela z podtyrnowskiej Eleny jest opatrzenie utworu własnymi, autorskimi komentarzami, przy czym nie jest to

²² Różnice objętości replik poszczególnych bohaterów, na pierwszym miejscu – wersja grecka: Anioł: 28:26; Abraham 66:68; Anioł 12:10; Sara 22:24; Sara 6:26; Sara 20:10; Sara 10:4; Abraham 4:14; Abraham 12:6; Sara 4:5; Abraham 10:8; Izaak 2:22; Abraham 2:22; Izaak 18:74 (!); Abraham 24:8; Izaak 68:0 (!); Abraham 6:0; Abraham 12:14; Izaak 6:8; Abraham 8:10; Sofer 8:6; Sympan 0:8; Abraham 6:8; Tamar 2:4; Abraham 28:34.

adres-dedykacja ani komentarz dotyczący wyboru docelowego języka tłumaczenia, jak w przypadku Rakicia. Pierwszy z nich, zatytułowany „Исторія авраамова за какъ принесьлъ сына си Исаака жертвѣ. БЫТІА гл. 29”, znajduje się na s. 3–11. Jest to zasadniczo streszczenie tekstu Rdz 22,1–19, uzupełnione wtrętami o różnym charakterze. Są to np. przytoczone wypowiedzi Anioła, słowa Abrahama skierowane do Izaaka i jego odpowiedź. Oto jak pop Andrej przedstawia uczucia Abrahama po tym, gdy zostało mu nakazane złożenie syna w ofierze:

и препирали сѣ въ сърце то на праведнаго авраама: отъ тука жалба-та за сына, а отъ тамо божіето повеленіе; отъ тука временно-то желаніе, а отъ тамо вѣчно-то желаніе; отъ тука естествено-то сърцоболіе, за сына, а отъ тамо, голама-та и силна-та вара къмъ бога, съ надеждж и любов... (Робовски, 1858, s. 4).

Kilkakrotnie przywołuje pop Andrej opinie autorytetów – Ojców Kościoła, historyków (Józef Flawiusz) i kaznodziejów: „и Исаакъ былъ тогава на дваиси и петъ години, каквото пиши Иосифъ еврейнъ...”; „каквото казва Иосифъ жидовинъ...”; „туй пиши Иосифъ еврейскыѣ-а учитель...”; „и свашченномученикъ Зионъ епископъ дума...”; „а сватый Ефремъ съсъ умны-тѣ си очи... дума...”. Trudno stwierdzić, czy pisma świętych mężów znał z własnej lektury z okresu przygotowywania się do przyjęcia stanu kapłańskiego; może raczej są to wyimki z innych kazań, z zestawień cytatów adekwatnych dla poszczególnych perykop itp. Wstęp kończy zwrot do czytelnika – swoisty autograf tłumacza (przypominający nieco ten autorstwa Rakicia): „читателю! тѣзи авраамовѣ жертвѣ съчинена на стіховы, преведохмы ѣж на простъ нашъ български азыкъ: а ты, прочитай ѣж и ползувай сѣ, и ето ѣж на предети”). Całość – ze względu na brak podobnego wstępu/komentarza w wydaniach greckich i przekładzie tureckim – musi być oryginalnym dziełem tłumacza, o wymowie silnie moralizatorskiej.

Drugi z komentarzy Andreja Robowskiego to dziesięciowiersz (na s. 13) „Наставленіе къмъ читателитѣ” o rytmach gramatycznych żeńskich w układzie parzystym a–a, b–b. Autor wzywa czytelników do zachowania właściwej postawy chrześcijańskiej, wzorowanej na pełnej pokory i szacunku relacji Abrahama z Bogiem. Ostatni dwuwiersz to wzruszająca, znana z zabytków średniowiecznych prośba o łaskę Bożego miłosierdzia nad autorem (i czytelnikami?): „Попъ Андреа попъ Дойнова богъ да прости, / сычкы насъ въ небесны радости сподоби”. Wiersz ten jest kolejnym własnym wkładem Andreja Robowskiego w bułgarską postać tłumaczonego i komentowanego utworu.

W obu tekstach południowosłowiańskich obecne są elementy, które można umownie nazwać didaskaliami.

1. W przekładzie Rakicia (za wydaniem I z 1799 r.) jest ich niewiele:
 - w kwestii Abrahama: „устае \bar{w} ложа пада на земљу и моли се” (s. 7);
 - w kwestii Sary: „Авраамъ рече полагаано” (s. 10);
 - w kwestii Sary – wbudowane do tekstu, odpowiadające metrum całości: „Сарра скочи раздера алине, / \bar{w} жалости и горке лютине”, po czym następuje właściwa wypowiedź (s. 12);
 - w kwestii Izaaka: „Сарра пада на земљу”(s. 30);
 - w kwestii Izaaka, po dwóch wersach wypowiedzi: „Авраамъ бесѣди лаганw”, po kolejnych czterech następuje: „говори велегласно”, po czym następują ostatnie dwa wersy wypowiedzi Izaaka (s. 39);
 - w kwestii Izaaka: „Авраамъ бесѣди тайнw” (s. 39);
 - w kwestii Abrahama: „Исаакъ загерли Авраама” (s. 41);
 - w kwestii Izaaka: „пада на колѣна и моли се” (s. 44);
 - w kwestii Abrahama: „Анта иде тражити” (s. 51).

2. W przekładzie/opracowaniu Robowskiego (1858) zapowiadające kolejne repliki specyficzne „didaskalia” określają – poza wprowadzeniem postaci mówiącej – do kogo czy w jaki sposób się ona zwraca. Wskazanie postaci mówiącej jest połączone z „didaskaliami” najczęściej za pomocą czasowników, czasem też z dodaniem okoliczników sposobu lub przysłówków: „отговаря”; „хортува”; казва на...”; „дума на...”; „гълчи”; „плачи и дума”; „отхожда да спи и в себе си дума”; „начна да дума”; „отпѣжда”; „с майка си се пригъртал”; „на туй отговаря”; „пак му отговаря”; „пыта”; „милно отговаря”; „след тези хораты отхожда и коленичи, и моли се тѣй”, „става от легло-то, седнал на колена и се Богу моли”, „Авраам се разговаря сам си в себе си” itp.

Obecność lub brak „didaskaliów” w przekładach południowosłowiańskich wynika z różnic ich protografów, tj. tekstu greckiego i tureckiego, które posłużyły jako podstawa przekładów, i kolejno: niemal nie posiadały oraz posiadały dość liczne i rozbudowane „didaskalia”.

Tak w tekście tureckim, jak i w przekładzie Andreja Robowskiego mamy do czynienia z następstwem bezpośrednio po sobie kwestii tego samego bohatera (zbitki replik). W przekładzie Papy-Sofroniosa (wydanie Joannika z 1845 roku) siedmiokrotnie następowały po sobie wypowiedzi tego samego bohatera,

każdorzazowo poprzedzone jego imieniem²³, podczas gdy w wydaniu greckim z 1832 roku sytuacja taka ma miejsce ledwie dwukrotnie. Przy łączeniu kwestii tego samego bohatera Andrej Robowski drugą (i kolejną) wprowadza zawsze komentarzem wskazującym na zmianę sposobu mówienia, osoby, do której mówiący się zwraca, zachowania postaci, wzorując się zresztą na „didaskaliach” wprowadzonych do protografu tureckiego:

- „Авраамъ имъ отговарѣ” i „Авраамъ въ себе си сѣ разговарѣ” (s. 28 i 29);
- „Исаакъ отговарѣ”, a po dwóch wersach: „Исаакъ на майкѣ си отговарѣ” (s. 39);
- „Авраамъ хортува на Исаака” i „Авраамъ излазва съсь Исаака, и на саррины тѣ служанкы дума” (s. 41);
- „Авраамъ отговарѣ на Симбана” i „Авраамъ дума на Исаака” (s. 45);
- „Авраамъ отговарѣ на Софера” i „Авраамъ сабужда момче то” (s. 48–49);
- „Исаакъ пыта отца сии Авраама” i „Исаакъ въ себе си сѣ разговарѣ” (s. 55);
- „Исаакъ отговарѣ на отца си Авраама” i „Исаакъ, слѣдъ тези хораты, отхождѣ и колѣнчи, и молиса тѣй”, po szum: „Исаакъ слѣдъ туй отговарѣ на бжца си” (s. 57–58);
- „Авраамъ, тези хораты като изслоуша, повали Исаака, и тѣй начна да моу хортоува” i „Авраамъ, тоуй като издоума, ножа си изважда и на Исааково то гърло притоурѣ, на бога благодари и молиса тѣй” i „Авраамъ, съ тези доуми, ножа на гърло то като допре, ангелъ божий го въспралъ, да не заклава Исаака и тѣй моу извыкълъ” (s. 60–61);
- „Авраамъ отговарѣ на Исаака”, po szum: „Авраамъ съсь Исаака тѣй като сѣ разговарѣли, и слоугы тѣ, кои то были подъ горѣ тѣ, сѣ разговарали, Симбанъ, доумалъ, на Софера, тѣй” (s. 64);
- „Авраамъ” i „Авраамъ, като проводи Симбана, отговарѣ на Исаака и на Софера” (s. 66);
- „Анта, саррина та слоугина излазла на пѣта и тѣй си доумала” i „Анта тѣй като въ себе сѣ разговарала, ей Симванъ че иди, рекла” (s. 66–67);
- „Сарра, като чоула той може, начнала да доума” i „Сарра отговарѣ на Исаака като влазълъ при неѣ” (s. 69);

²³ Abraham: wypowiedź 48 + 20 wersów, Abraham 4 + 20, Sara 6 + 20, Izaak 2 + 2 + 4, Abraham 4 + 4, Abraham 6 + 4, Abraham 4 + 2.

- „Авраамъ, Сарра като бѣ пригърнала сына си Исаака, улоувилъ ѣж за ржкж тж утѣшавалъ ѣж и доумалъ” i „Авраамъ, послѣ привыка Саррж и Исаака и кжщны тѣ си и начна да благодари бога тѣй” (s. 70–71).

Analizując dwa południowosłowiańskie przekłady *Ofiary Abrahama*, warto zestawić ze sobą paralelne fragmenty, co pozwoli wnioskować tak o artyzmie obu przekładów, jak i stopniu oddalenia ich od oryginału greckiego²⁴. Tu zwróćmy uwagę na inny, bardziej „techniczny” aspekt tekstu. Różnice występują w nawet tak nieoczekiwanym miejscu, jakim jest tytuł dramatu i wykaz *dramatis personae*.

Przekład Vikentije Rakicia	Przekład Andreja Robowskiego
Tytuł: Жертва аврамова	Tytuł: Жертва или служба аврамова, на s. 15, gdzie rozpoczyna się tekst dramatu, dopełniony podtytułem: разговорка за Авраамовж-тж и Исааковж-тж жертвж
(s. 2) Лица беседующихъ. Аггелъ Авраамъ Сарра Исаакъ Свмпанъ, Соферъ – раби Авраамови Анта, Фамаръ – рабыни Саррини	(s. 14) Имена та на лица та, които са споменувагъ въ тази книжка, тука ги забележаваме да ги знайме*. Аггелъ – Слуга Божїи проводиъ при Авраама Авраамъ – Отецъ Исааковъ. Сарра – Жена-та Аврамова. Исаакъ – Сынъ Авраамовъ и Сарринъ Свмпанъ и Соферъ – слуги Авраамовы Анта и Фамаръ – служанки Саррини.

* Interesujące, że pop Andrej uznał za stosowne wytłumaczyć relacje w rodzinie Abrahama, rzecz – wydawałoby się – oczywistą i zbędną, zwłaszcza w kontekście otwierającego wydanie komentarza.

Podtytuł dany przez Robowskiego jest w istocie zapowiedzią zasadniczego elementu treści. Tymczasem łatwo wyobrazić sobie, że *Ofiarę Abrahama* nie tylko wystawiano publicznie, ale i w różnych kręgach odczytywano. W kontekście właściwych dla literatury bułgarskiej połowy XIX wieku gatunków trafniej byłoby nazwać ją dialogiem, aniżeli dramatem, a sam termin разговорка – jeśliby przyjęć go za synonim słowa *dialog*, jako odnoszący się do

²⁴ Fani Angelijewa zestawiła kilka wyimków (inicjalna kwestia Anioła, pożegnanie Sary z Izaakiem, lament Abrahama) z różnych wariantów i przekładów *Ofiary Abrahama* z tekstem Rdz 22 według bułgarskiego przekładu Biblii w edycji z 1925 roku, z dramatu Feo Belcarego, z dialogu w postaci oryginalnej oraz jego przekładów: tureckiego i bułgarskiego.

tekstu jednocześnie literackiego i scenicznego (dramatycznego) (Тодоров 1979, s. 223) – znakomicie odpowiadały obu sposobom transmisji tekstu.

Spójrzmy na pierwszą kwestię Sary, obserwującej niepokój Abrahama, któremu Anioł przyniósł Boży nakaz, i replikę Abrahama:

Przekład Vikentije Rakicia	Przekład Andreja Robowskiego
<p>Сарра. СД Аврааме! кола ти е беда, Те у ноћи покола ти неда. Какви соу ти ово разговори, Тко ли е то што у мракоу збори.</p> <p>Авраамъ. Сарро мола любезна соупроуго, Бога молимъ ништа нје друуго. На колена падамъ доле земли, Ер'ме Сарро люто сердце боли. Ты почивай ништа се не боуни, Већ надежду на Бога наслони.</p>	<p>Сарра, като са пробужда, пита Авраама: Аврааме! Аврааме! що е туй отъ тебе? Цалж нощ са разговарашъ, туй отъ тебе то що е? Будинъ ли? заспалъ ли си? ил' крыешъ ты отъ мен'? Сж кого са ты тѣй разговарѣшъ а кажа и мен'? Що е туй отъ теб' туй мыслиње и този твой кахжрѣ? Този образъ на лице Ти що е усърижлъ? Авраамъ отговарѣ на Сарра. Не спѣж Госпоже! но уста та ми хортуватъ, Ни сънувамъ, но на Бога молбж-тж си стру- ваме. Кат' повиненъ съсъ молитвѣ поклонъ Богу струвамъ, Съсъ колѣнопреклоненье Бог' са изовѣдамъ. Нынѣ ты са не безпокожвай, иди спи си, Юще не е време за да съмни, почини си.</p>

Na podstawie powyższych fragmentów trudno domyślać się wspólnego ich pierwowzoru; nawet jednak te dwa są ważnym świadectwem nie tylko sztuki słowa obu autorów/tłumaczy, lecz w ogóle epoki – powstały w odmiennych okolicznościach kulturowych. Bez wątpienia Rakić góruje doświadczeniem literackim i umiejętnościami translatorskimi, jego fraza jest zwięzła i rytmiczna, a jednocześnie melodyjna. Robowski chętnie sięga do tak powszechnych w języku bułgarskim połowy XIX wieku turcyzmów (m.in. ферман, курбан); jego fraza jest rozbudowana, a przede wszystkim nieregularna, mniej staranne są rymy (często gramatyczne).

Sama zresztą recepcja przekładów pozwala domyślać się przekonania o ich wartości artystycznej (a może i istotności poruszanego przez nie tematu w środowiskach, w których funkcjonowały) – być może użyteczność obu przekładów w pewien sposób zweryfikowała przekonanie o ich jakości. Ich popularność

i rozpowszechnienie są nieporównywalne; jedyne wydanie przekładu Robowskiego w Konstantynopolu (o nieznanym nakładzie) w opozycji do kilkunastu wydań Rakicia przez ponad sto lat (do 1907 roku), skutkujących wystawieniami na scenach serbskich przez lat kilkadziesiąt. Nie można wykluczyć, że o recepcji przekładu Robowskiego po prostu brak danych; można jednak przypuszczać, że gdyby był przedrukowywany, przepisywany, wystawiany, komentowany – świadectwa tej jego popularności zachowałyby się.

II.

Na materiale dialogu *Ofiara Abrahama* zaobserwować można ciekawe zjawisko. Tekst ten, w przekładzie Rakicia przez długi czas i skutecznie rozpowszechniany w druku, trafia bowiem do ksiąg rękopiśmiennych. Miałam możliwość zapoznać się z dwoma dziewiętnastowiecznymi odpisami utworu z księgozbiorów bułgarskich: pierwszy znajduje się w kodeksie nr 700 z sofijskiej Biblioteki Narodowej im. św. Cyryla i Metodego, 1838 rok, k. 34v–48r (dalej: NBKM 700) (Цонев, 1923, s. 326–327), drugi w kodeksie nr 228 ze zbiorów Instytutu i Archiwum Historii Kościelnej w Sofii (dalej: CIAI 228), k. 91v–122r (według oryginalnej paginacji cerkiewnosłowiańskiej k. 100v–131r). Oba kodeksy datowane są na pierwszą połowę XIX wieku.

Choć oba odpisy są kopiami z wydań, zauważalne są różnice między rękopisami a drukiem – ubytki, wynikłe może z niedoskonałej znajomości tekstu na pamięć albo z błędów przy przepisywaniu tekstu drukowanego²⁵. Przynajmniej fragment CIAI 228 na pewno przepisany jest z druku: po nim w rękopisie znajduje się *Rozmowa grzesznika z Bogurodzicą*, tak jak w broszurze Rakicia wydanej w 1799 roku (i wielokrotnie wznawianej). Teksty obu odpisów różnią się od wydań – i między sobą nawzajem. Brakuje w nich krótkich fragmentów, pojedynczych fraz. Sądzić można, że dialog także (poza wystawianiem) odczytywano, może w funkcji katechetycznej czy edukacyjnej, czego potwierdzeniem może być fakt istnienia kopii rękopiśmiennych w kodeksach o treści – mówiąc najogólniej – religijnej.

²⁵ Albo z błędów wcześniejszych rękopiśmiennych protografów odpisów. W opisie odpisu NBKM 700 autorstwo dialogu niezidentyfikowane: „Аврамова жертва (лошо преписано от стихотворната диалогия)”. Po dialogu następuje „Алексий человек божи (пак препис от сръбски стихотворни извор)” (Цонев, 1923, s. 326–327).

Odpis *Ofiary Abrahama* w CIAI 228 wykonany został dość oryginalnie. Otwiera go umieszczona w górnej części k. 91v duża, szeroka na pół karty zastawka w kolorze głównie pomarańczowym, z wykorzystaniem motywów florystycznych (wokół centralnego elementu z wpisanym skrótem ic хс ника wymalowano gałązki kwiatów i liści). Napis, wykonany dużym, ozdobnym pismem (litery mają wysokość dwóch wersów) zawiera tytuł i przedstawienie głównych *dramatis personae*, głosząc: „ЛИЦА БЕСЕДУЮЩИИ АГГЛЪ АВРААМЪ / САРРА ИСААКЪ ЖЕРТВА АВРААМОВА”. Tekst dialogu rozpoczyna się od pierwszej kwestii anioła: „Пробуди се и дигни Аврааме...” i zapisany jest drobnym, niezbyt starannym półustawem; ozdobnie – kolorem pomarańczowym i większym rozmiarem liter podano tylko informacje typu „АВРААМЪ РЕЧЕ”, „САРРА РЕЧЕ”. Tekst przepisano bez oryginalnego (w wydaniach) podziału na wersy.

W odpisie CIAI 228 nie ma właściwie karty, na której nie znajdowałyby się elementy dekoracyjne. Większość z nich to zastawki różnych typów: szersze, szerokości 2–3 wersów, oraz dużo więcej zastawek prostych – w postaci wężyków, szeregów gwiazdek (k. 109v), kwiatków (kk. 112v, 113) czy listków (kk. 116v, 117, 118v, 119v, 120; 120v, 121, 121v–122), niekiedy z elementami ornitomorficznymi – dziobami czy skrzydłami (a nawet ptaszkami, k. 99) znajdujących się u góry karty. W kilku miejscach kopista/ilustrator wykorzystał motywy antropomorficzne: główki ludzkie na prostej zastawce, niekiedy otoczone parą skrzydeł (aniołki? – k. 117v, 118), jest też jeden anioł w koronie (k. 109).

Drugi rodzaj elementów ozdobnych to inicjały poszczególnych kwestii mówiących postaci, zasadniczo w dwóch typach. Pierwszy – to inicjały wpisane w prostokąt, zazwyczaj z wypełnionym wewnątrz tłem. Wzorów takich liter – a nie ma dwóch takich samych – jest kilkanaście (dla liter: A, B, Г, K, H, П, P, C, T, G).

Inicjały bez obramowań, niewpisane w prostokątne ramki – w większości przypadków są mniejsze od poprzednich, wysokości od dwóch do czterech wersów (litery: A, B, Г, Д, Ж, И, M, H, П, C, T, OY, G, Ч, Ш). Są wśród nich także wykorzystujące motywy ornitologiczne i roślinne (C jak ptak i jak palma). Poza zastawkami i inicjałami *Ofiarę Abrahama* w CIAI 228 zdobią także drobne elementy na marginesach (nieduże kwiatki i listki oraz ludzkie główki).

Jedyna „ilustracja” dialogu to miniatura symbolicznie ujmująca sens przedstawionej w nim historii – na ostatniej stronie tekstu (k. 122) naszkicowano baranka leżącego w przygotowanym palenisku.

Odpis NBKM 700 wygląda znacznie skromniej. Tytułu utworu brak, przed tekstem dialogu wymieniono cztery postacie (Abrahama, Izaaka, Sarę

i Anioła – wszystkie zaś wyliczono po ostatniej kwestii tytułowego bohatera: „АГГЛЪ, АВРАМЪ, САРА, ЇСАКЪ, ТАМАРЪ, СИМПАЪ (!), СОВЕРЪ, АНТА”). Tekst przepisano nierównym, niestarannym skoropisem²⁶, również nie zachowując podziału na wersy. Jedyne dwa elementy dekoratywne to: inicjał pierwszej kwestii Anioła „П”, rozmiaru trzykrotnie większego od pozostałych liter i ujęty dodatkowo w proste obramowanie, oraz prosta ilustracja, ukazująca Abrahama z dużym nożem, leżącego u jego stóp spętanego Izaaka, obok baranka, podpisanego „ВВЕНЪ”, oraz – prawdopodobnie – Anioła²⁷. W żadnym z dwóch opisów nie zastosowano oryginalnej interpunkcji. W NBKM 700 kopista użył jedynie, po niektórych replikach, znaku przypominającego tyldę.

Ofiara Abrahama w kopiach rękopiśmiennych pozwala stwierdzić, że w pewnym sensie sposób dystrybucji tekstów zatacza koło – niezależnie od druku, który ułatwił, usprawnił obieg kulturowy tekstów, w połowie XIX wieku wciąż aktualne jest na ziemiach południowosłowiańskich rozpowszechnianie tekstów w formie księgi rękopiśmiennej.

* * *

Jedno z najnowszych syntetycznych ujęć historii literatury bułgarskiej XVIII i XIX wieku otwiera stwierdzenie następujące:

Периодът XVIII-XIX в. е време на интензивни промени в българското общество, включително българската култура и литература. [...] Важен кръг от проблеми е свързан с вечния спор за уникалността на процесите в литературата. С други думи казано, дали и до каква степен процесите в българската литература следват някакъв универсален модел и какъв е обхватът на неговата универсалност – европейски, славянски, балкански... (Аретов, 2008, s. 9–10).

Powyższy cytat, jakże zręcznie ujmujący problem jednostkowości i uniwersalności w sztuce, okazał się być znakomitym kluczem do krytycznego spojrzenia także na udratyzowaną realizację jednego z najpopularniejszych w kulturze chrześcijańskiej motywów starotestamentowych: ofiary Abrahama.

²⁶ B. Conew zauważa, że rękopis NBKM 700 „prepiswała niewеща рѣка от сръбски и български” (Цонев, 1923, s. 326).

²⁷ Ilustracja inspirowana, być może, grawiurą przedstawiającą motyw ofiary Abrahama, przedrukowaną przynajmniej w kilku wydaniach dramatu *Rakicia* (m.in. z 1799 roku) w dwu wariantach: Abraham z nożem w prawej dłoni, lewą trzymając za szyję związanego Izaaka, przed nimi lub obok palenisko i baranek w krzakach bądź pod drzewem, nad nimi zlatuje wyciągający ręce anioł.

BIBLIOGRAFIA

- Alexiou, M. (1989). Women, marriage and death in the drama of Renaissance Crete. W: M. M. Mackenzie & C. Roueché (Red.), *Images of authority: Papers presented to Joyce Reynolds on the occasion of her seventieth birthday* (s. 1–23). Cambridge: Cambridge Philological Society.
- Alexiou, M. (1990). Reappropriating Greek Sacrifice: homo necans or ἄνθρωπος θυσιάζων? *Journal of Modern Greek Studies*, 8(1), 97–123. <http://dx.doi.org/10.1353/mgs.2010.0352>
- Antović, D. (2008). Crkvena drama Žrtva Abramova Vikentija Rakića, rijetka ćirilicka knjiga štampana u Kotoru 1799. *Srpski jezik: studije srpske i slovenske*, 13(1–2), 403–430.
- Apokryfy i legendy starotestamentowe Słowian południowych*. (2006). (G. Minczew & M. Skowronek, Red.). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Badalanova, F. (2002). Beneath, behind and beyond the Bible: Back to the oral tradition (the theologeme of Abraham's sacrifice in Bulgarian folklore). W: С. Бояджиева, Д. Добрева, & С. Петкова (Red.), *Фолклор, традиции, култура: Сборник в чест на Стефана Стойкова* (s. 47–67). София: Академично издателство „Проф. М. Дринов“.
- Bakker, W. (1978). *Sacrifice of Abraham: The Cretan biblical drama (He thysia tou Abraam) and western European and Greek tradition*. Birmingham: Centre for Byzantine Studies, University of Birmingham.
- Bakker, W. (1988). The sacrifice of Abraham: A first approach to its poetics. *Journal of Modern Greek Studies*, 6(1), 81–95. <http://dx.doi.org/10.1353/mgs.2010.0370>
- Bakker, W. (1991). Religious drama. W: D. Holton (Red.), *Literature and society in Renaissance Crete* (s. 180–201). Cambridge: Cambridge University Press.
- Bošković, V. (2010). The Slavic afterlife of the Cretan sacrifice of Abraham. Pobrano 5 lutego 2015, z https://www.academia.edu/3251855/The_Slavic_Afterlife_of_the_Cretan_Sacrifice_of_Abraham_
- Dionizjusz z Furny. (2003). *Hermeneja, czyli objaśnienie sztuki malarskiej*. (I. Kania, Tłum.). Kraków: WUJ.
- Franić Tomić, V., & Prosperov Novak, S. (2012). Abrahamova žrtva u hrvatskoj dramskoj književnosti i njenine europske inačice. *Anali Dubrovnik*, 50, 199–258.
- Grmača, D. (2012). Alegorija putovanja poslušnosti: Posvetilište Abramovo Mavra Vetranovića. *Bogoslovska smotra*, 82(1), 113–130.
- Јовановић, В. (1907). *Библиографија српско-хрватске драмске књижевности*. Београд: Државна штампарија Краљевине Србије.
- Popova, A. (1995). Le kourban, ou sacrifice sanglant dans les traditions Balkaniques. *Europaea. Journal des européanistes/Journal of the Europeanists*, (1), 145–170.
- Savković N. (2011). Žrtvovanje Avramovo (The sacrifice of Abraham) by Vicentije Rakić (konferencija „Persistenser. 1700-tallet som arvtaker”, Tromsø, 27–30.10.2011.). Pobrano 17 sierpnia 2013, z http://uit.no/cs/showdoc?p_document_id=245335
- Sikimić, B., & Hristov, P. (Red.). (2007). *Kurban in the Balkans*. Belgrade: Institute for Balkan Studies, Serbian Academy of Sciences and Arts.

- Skowronek, M. (2008). Ofiara Abrahama w tradycji folklorystycznej Bałkanów (na przykładzie bułgarskich pieśni obrzędowych). W: M. Walczak-Mikołajczakowa (Red.), *Religijna mozaika Bałkanów* (s. 193–201). Gniezno: Collegium Europaeum Gnesnense.
- Vukadinović, N. (1936a). O prevodima Vićentija Rakicia sa grčkog. *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, 16(1), 51–63.
- Vukadinović, N. (1936b). O prevodima Vićentija Rakicia sa grčkog. *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, 16(2), 255–262.
- Ἑλληνική βιβλιογραφία 1466 σι.–1800. (1984). (Τ. 1, Ἀλφαβητική καὶ χρονολογική ἀνακατάταξις ὑπὸ Θ. Ι. Παπαδοπούλου). Αθήνα: Γραφείο Δημοσιευμάτων της Ακαδημίας Αθηνών.
- Ангелиева, Ф. (1996). „Жертва Авраамова”. *Балканистичен форум*, (3), 124–128.
- Аретов, Н. (2008). *Възраждане, възрожденски – опит за четене на епохата*. W: Н. Аретов & Н. Чернокожев, *Българска литература XVIII–XIX век: Един опит за история* (s. 9–15). София: АНУБИС.
- Безсонов, П. А. (1861). *Калекы перехожие: Сборник списков и исследование (Cz. 3, Стихи былевые: библейские, старшие и младшие)*. Москва.
- Безсонов, П. А. (1864). *Калекы перехожие: Сборник списков и исследование (Cz. 6, Стихи былевые: библейские, старшие и младшие)*. Москва.
- Благоев, Г. (2004). *Курбанът в традицията на българите мюсюлмани*. София: БАН.
- Василиев, А. (1976). *Ерминии: Технология и иконография*. София: Септември.
- Генчев, Н., & Даскалова, К. (Red.). (1988). *Българската възрожденска интелигенция. Учители, свещеници, монаси, висши духовници, художници, лекари, аптекари, писатели, издатели, книжари, търговци, военни...: Енциклопедия*. София: Д-р Петър Берон.
- Грбић, Д. (1986). Језик „Жертве Авраамове” Вићентија Ракића. *Прилози проучавању језика*, 22, 11–47.
- Державина, О. А. (1969). Пьеса о царе Навуходоносоре на европейской и русской сцене XVII в. *Труды Отдела Древнерусской Литературы*, 24, 272–275.
- Драгоманов, М. (1889). Славянските сказания за пожертвуване собствено дете. *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*, 1, 65–96.
- Зарев, К., & Димитрова, Л. (1973). *Турия*. София: ОФ.
- Милтенова, А., & Бадаланова, Ф. (1996). Апокрифният цикъл за Аврам във фолклора и средновековните балкански литератури. W: *Етнографски проблеми на народната духовна култура* (Т. 4, s. 203–251). София: БАН.
- Михаиловић, Г. (1964). *Српска библиографија XVIII века*. Београд: Народна библиотека СР Србије.
- Мороз, Й. (2003). *Жертвоприношение на деца в езичеството и християнството*. София: Стандарт.
- Николаев, С. И. (1990). Библиографические заметки к истории ранней русской драматургии. *Труды Отдела Древнерусской Литературы*, 43, 359–364.
- Павић, М. (1983). *Раѓање нове српске књижевности: Историја српске књижевности барока, класицизма и преромантизма*. Београд: Српска књижевна задруга.

- Пенев, Б. (1977). *История на новата българска литература* (Т. 3). София: Български писател. (Фототипно изд.).
- Ракић, В. (1799). *Жертва Авраамова и собједедованије грјешника с Богоматерију, преведеное ...* Въ Будинѣ, писмены Кралевск: Всеучилища Пештанскагѣ.
- Рибарова, З., & Хауптова, З. (1998). *Григоровичев паримејник* (Т. 1, Текст со критички апарат). Скопје: МАНУ.
- Робовски, А. (1858). *Жертва или Служба Авраамова превел от турски на български сакеларий поп Андрей п[он] Дойнов Робовский из Търновска Елена*. Константиновград: В печатницата Тадея Дивитчиана.
- Сикимић, Б. (Red.). (2008). *Крвна жртва: трансформације једног ритуала*. Београд: Балканолошки институт САНУ.
- Скерлић, Ј. (1906). *Омладина и њена књижевност (1848–1871): Изучавања о националном и књижевном романтизму код Срба*. Београд: СКА.
- Старчевић, В. (2011). *Старо српско књижаство*. Београд: Просвета.
- Тодоров, И. (1979). Диалогът като жанр в българската възрожденска литература. W: П. Динеков & Ц. Унджиева (Red.), *За литературните жанрове през българското възраждане* (s. 223–234). София: БАН.
- Ујес, А. (2006). Приказивање Стеријиних дјела на сценама Боке Которске и учешће Бокеља у Стеријином позоришном стварању до 1914 (поводом Стеријиних јубилеја 1806–1856–1956–2006). *Бока. Зборник радова из науке, културе и умјетности*, (26), 7–43.
- Хркаловић, Ј. (Red.). (1971). *Каталог ретких српских књига 1741–1941*. Београд: Јанко Хркаловић.
- Цонев, Б. (1923). *Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека* (Т. 2). София: Народна библиотека Кирил и Методий.

BIBLIOGRAPHY

(TRANSLITERATION)

- Alexiou, M. (1989). Women, marriage and death in the drama of Renaissance Crete. In M. M. Mackenzie & C. Roueché (Eds.), *Images of authority: Papers presented to Joyce Reynolds on the occasion of her seventieth birthday* (pp. 1–23). Cambridge: Cambridge Philological Society.
- Alexiou, M. (1990). Reappropriating Greek Sacrifice: homo necans or anthrōpos thysiazōn? *Journal of Modern Greek Studies*, 8(1), 97–123. <http://dx.doi.org/10.1353/mgs.2010.0352>
- Angelieva, F. (1996). "Zhertva Avraamova". *Balkanistichen forum*, (3), 124–128.
- Antović, D. (2008). Crkvena drama Žertva Abramova Vikentija Rakića, rijetka ćirilicka knjiga štampana u Kotoru 1799. *Srpski jezik: studije srpske i slovenske*, 13(1–2), 403–430.
- Apokryfy i legendy starotestamentowe Słowian południowych*. (2006). (G. Minczew & M. Skowronek, Eds.). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

- Aretov, N. (2008). *Vŭzrazhdane, vŭzrozhdenski – opit za chetene na epokhata*. In N. Aretov & N. Chernokozhev, *Bŭlgarska literatura XVIII–XIX vek: Edin opit za istoriia* (pp. 9–15). Sofiia: ANUBIS.
- Badalanova, F. (2002). Beneath, behind and beyond the Bible: Back to the oral tradition (the theologeme of Abraham's sacrifice in Bulgarian folklore). In S. Boiadzhieva, D. Dobрева, & S. Petkova (Eds.), *Folklor, traditsii, kultura: Sbornik v chest na Stefana Stoikova* (pp. 47–67). Sofiia: Akademichno izdatelstvo "Prof. M. Drinov".
- Bakker, W. (1978). *Sacrifice of Abraham: The Cretan biblical drama (He thysia tou Abraam) and western European and Greek tradition*. Birmingham: Centre for Byzantine Studies, University of Birmingham.
- Bakker, W. (1988). The sacrifice of Abraham: A first approach to its poetics. *Journal of Modern Greek Studies*, 6(1), 81–95. <http://dx.doi.org/10.1353/mgs.2010.0370>
- Bakker, W. (1991). Religious drama. In D. Holton (Ed.), *Literature and society in Renaissance Crete* (pp. 180–201). Cambridge: Cambridge University Press.
- Bezsonov, P. A. (1861). *Kaleki perekhozhie: Sbornik spiskov i izssledovanie* (Pt. 3, *Stikhi bylevnye: bibleiskie, starshie i mladshie*). Moskva.
- Bezsonov, P. A. (1864). *Kaleki perekhozhie: Sbornik spiskov i izssledovanie* (Pt. 6, *Stikhi bylevnye: bibleiskie, starshie i mladshie*). Moskva.
- Blagoev, G. (2004). *Kurbanŭt v traditsiata na bŭlgarite miusiulmani*. Sofiia: BAN.
- Bošković, V. (2010). The Slavic afterlife of the Cretan sacrifice of Abraham. Retrieved 5 February 2015, from https://www.academia.edu/3251855/The_Slavic_Afterlife_of_the_Cretan_Sacrifice_of_Abraham
- Derzhavina, O. A. (1969). P'esa o tsare Navukhodonosore na evropeiskoi i russkoj stsene XVII v. *Trudy Otdela Drevnerusskoj Literatury*, 24, 272–275.
- Dionizjusz z Furny. (2003). *Hermeneja, czyli objaśnienie sztuki malarzkiej*. (I. Kania, Trans.). Kraków: WUJ.
- Dragomanov, M. (1889). Slavianskite skazaniia za pozhertvuvane sobstveno dete. *Sbornik za narodni umotvoreniia, nauka i knizhnina*, 1, 65–96.
- Ellēnikē bibliographia 1466 ci.–1800*. (1984). (Vol. 1, *Alphabētikē kai chronologikē anakatataxis ypo Th.I. Papadopoulou*). Athēna: Grapheio Dēmosieumatōn tēs Akadēmias Athēnōn.
- Franić Tomić, V., & Prosperov Novak, S. (2012). Abrahamova žertva u hrvatskoj dramskoj knjizevnosti i njenine europske inačice. *Anali Dubrovnik*, 50, 199–258.
- Genchev, N., & Daskalova, K. (Eds.). (1988). *Bŭlgarskata vŭzrozhdenska inteligentsiia. Uchiteli, sveshtenitsi, monasi, visshi dukhovnitsi, khudozhnitsi, lekari, aptekari, pisатели, izdateli, knizhari, tŭrgovtsi, voenni...: Entsiklopediia*. Sofiia: D-r Petŭr Beron.
- Grbić, D. (1986). Jezik "Žertve Avramove" Vićentija Rakića. *Prilozi proučavanju jezika*, 22, 11–47.
- Grmača, D. (2012). Alegorija putovanja poslušnosti: Posvetilište Abramovo Mavra Vetranovića. *Bogoslovska smotra*, 82(1), 113–130.
- Hrkalović, J. (Ed.). (1971). *Katalog retkih srpskih knjiga 1741–1941*. Beograd: Janko Hrkalović.
- Jovanović, V. (1907). *Bibliografija srpsko-hrvatske dramske knjizevnosti*. Beograd: Državna štamparija Kraljevine Srbije.
- Mihailović, G. (1964). *Srpska bibliografija XVIII veka*. Beograd: Narodna biblioteka SR Srbije.

- Miltenova, A., & Badalanova, F. (1996). Apokrifniiat tsikül za Avram vŭv folklorä i srednovekovnite balkanski literaturi. In *Etnografski problemi na narodnata dukhovna kultura* (Vol. 4, pp. 203–251). Sofiiä: BAN.
- Morož, Ī. (2003). *Zhertvoprinoshenie na detsa v ezichestvoto i khristiianstvoto*. Sofiiä: Standart.
- Nikolaev, S. I. (1990). Bibliograficheskie zametki k istorii rannei russkoi dramaturgii. *Trudy Otdela Drevnerusskoi Literatury*, 43, 359–364.
- Pavić, M. (1983). *Radanje nove srpske književnosti: Istorija srpske književnosti baroka, klasicizma i preromantizma*. Beograd: Srpska književna zadruga.
- Penev, B. (1977). *Istoriia na novata bŭlgarska literatura* (Vol. 3). Sofiiä: Bŭlgarski pisatel. (Phototypic ed.).
- Popova, A. (1995). Le kourban, ou sacrifice sanglant dans les traditions Balkaniques. *Europaea. Journal des européanistes/Journal of the Europeanists*, (1), 145–170.
- Rakić, V. (1799). *Žertva Avraamova i sobjededovanije grješnika s Bogomateriju, prevedennoe ...* V Budině, pismeny Kralevisk: Vseučilišta Peshtanskago.
- Ribarova, Z., & Hauptova, Z. (1998). *Grigorovičev parimejnik* (Vol. 1, *Tekst so kritički aparat*). Skopje: MANU.
- Robovski, A. (1858). *Zhertva ili Sluzhba Avraamova prevel ot turski na bŭlgarski sakelariĭ pop Andreĭ p[op] Doĭnov Robovskii Iz Tŭrnovska Elena*. Konstantinovgrad: V pechatnitsata Tadeia Divitchiana.
- Savković N. (2011). Žrtvovanje Avramovo (The sacrifice of Abraham) by Vicentije Rakić (conference “Persistenser. 1700-tallet som arvtaker”, Tromsø, 27–30.10.2011.). Retrieved 17 August 2013, from http://uit.no/cs/showdoc?p_document_id=245335
- Sikimić, B. (Ed.). (2008). *Krvna žrtva: transformacije jednog rituala*. Beograd: Balkanološki institut SANU.
- Sikimić, B., & Hristov, P. (Eds.). (2007). *Kurban in the Balkans*. Belgrade: Institute for Balkan Studies, Serbian Academy of Sciences and Arts.
- Skerlić, J. (1906). *Omladina i njena književnost (1848–1871): Izučavanja o nacionalnom i književnom romantizmu kod Srba*. Beograd: SKA.
- Skowronek, M. (2008). Ofiara Abrahama w tradycji folklorystycznej Bałkanów (na przykładzie bŭlgarskich pieśni obrzędowych). In M. Walczak-Mikołajczakowa (Ed.), *Religijna mozaika Bałkanów* (pp. 193–201). Gniezno: Collegium Europaeum Gnesnense.
- Starčević, V. (2011). *Staro srpsko knjižarstvo*. Beograd: Prosveta.
- Todorov, I. (1979). Dialogŭt kato zhanr v bŭlgarskata vŭzrozhdenska literatura. In P. Dinekov & T. Undzhieva (Eds.), *Za literaturnite zhanrove prez bŭlgarskoto vŭzrazhdane* (pp. 223–234). Sofiiä: BAN.
- TSonev, B. (1923). *Opis na slavianskite rŭkopisi v Sofiiskata narodna biblioteka* (Vol. 2). Sofiiä: Narodna biblioteka Kiril i Metodii.
- Ujes, A. (2006). Prikazivanje Sterijinih djela na scenama Boke Kotorske i učešće Bokelja u Sterijinom pozorišnom stvaranju do 1914 (povodom Sterijinih jubileja 1806–1856–1956–2006). *Boka. Zbornik radova iz nauke, kulture i umjetnosti*, (26), 7–43.
- Vasiliev, A. (1976). *Erminii: Tekhnologĭia i ikonografiia*. Sofiiä: Septemvri.

Vukadinović, N. (1936a). O prevodima Vićentija Rakicia sa grčkog. *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, 16(1), 51–63.

Vukadinović, N. (1936b). O prevodima Vićentija Rakicia sa grčkog. *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, 16(2), 255–262.

Zarev, K., & Dimitrova, L. (1973). *Turiiia*. Sofiia: OF.

O dwóch słowiańskich przekładach dialogu *Ofiara Abrahama*

Celem artykułu jest ukazanie specyfiki dwóch południowosłowiańskich przekładów późnorennesansowego dialogu *Ofiara Abrahama* (Ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ Vincenzo Cornaro), autorstwa Vikentije Rakicia (1750–1818), pisarza i tłumacza, oraz Andreja Pop-Dojnowa Robowskiego (1801–1858), kapłana, kaznodziei i działacza na rzecz autokefalii Bułgarskiej Cerkwi Prawosławnej. Powstałe w różnych okolicznościach kulturowych, o innych wartościach artystycznych, odmiennie były przyjmowane i rozpowszechniane. Przekład V. Rakicia trafił również do kopistów kodeksów rękopiśmiennych w pierwszej połowie XIX wieku.

Słowa kluczowe: serbskie i bułgarskie przekłady dramatów, edycje dziewiętnastowieczne, *Ofiara Abrahama*

On Two Slavonic Translations of the Renaissance Drama *Abraham's Sacrifice*

The paper's main aim is to present two South-Slavonic translations of the Renaissance Greek drama *Abraham's sacrifice* (*I Thysia tou Avraám*) by Vincenzo Cornaro; the first one was made by the Serbian man of letters Vikentije Rakić (1750–1818) at the end of the eighteenth century, the second one – by Andrey Pop-Doynov Robovski (1801–1858), a Bulgarian priest, teacher and activist for autocephaly of the Bulgarian Orthodox Church. The different reception and spread of the two translation was probably due to their various cultural contexts and literary value. Rakić's translation was widely disseminated in both printed editions and manuscript copies, two of which are described in detail in the present article.

Keywords: Serbian and Bulgarian drama translations, nineteenth-century editions, *Abraham's sacrifice*

Notka o autorze

Małgorzata Skowronek (skowronek.malgo@gmail.com) – filolog, paleoslawistka, doktor nauk humanistycznych, adiunkt w Katedrze Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Łódzkiego. Zainteresowania naukowe: historia narracji biblijnych w dawnych literaturach słowiańskich, tekstologia, recepcja przekładów z literatury staro-cerkiewno-słowiańskiej w języku polskim.

Małgorzata Skowronek, PhD (skowronek.malgo@gmail.com) – palaeo-Slavist, Assistant Professor at the Department of Slavonic Philology, University of Łódź. Research interests: biblical narratives in old Slavonic literatures; textology; reception of Old Church Slavonic literature in Polish culture.